

МІСЦЕ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В СТРУКТУРІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ ТА ЙОГО ЗАВДАННЯ

Таликін Є. А.

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
м. Луганськ, Україна*

Стаття присвячена дослідженню місця судового розгляду в структурі господарського процесу, а також його завдань. На підставі аналізу правових норм та доктринальних поглядів обґрунтовується висновок про доцільність кваліфікації судового розгляду як етапу стадії розгляду в суді першої інстанції. Виділяються основні завдання судового розгляду, якими названі з'ясування фактичних обставин справи шляхом дослідження засобів доказування та перевірка відповідності вимог і заперечень сторін фактичним обставинам справи й правовим нормам.

Ключові слова: судовий розгляд, стадія, етап, фактичні обставини, доказування.

Постановка проблеми. Чинне законодавство регулює судовий розгляд у розділі XI Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), який має назву «Вирішення господарських спорів у першій інстанції». Отже, процесуальні норми акцентують не на розгляді справи, а на її вирішенні. Натомість проект ГПК України містить окрему главу 15, яка називається «Судовий розгляд», а власне питання вирішення справи та ухвалення процесуальних рішень регулюються відокремленими главами (глава 16 «Ухвали суду» та глава 17 «Рішення господарського суду»). Підхід, реалізований у проекті ГПК України вважаємо більш правильним та послідовним, оскільки він враховує особливості змісту етапів розгляду та вирішення справи, та їхні процесуальні форми, провадячи послідовне розмежування нормативного матеріалу з огляду на системність, логічність та зручність викладення.

Навіть побіжне ознайомлення із змістом відповідних норм ГПК України дає підстави для висновку про фрагментарність нормативного забезпечення судового розгляду. Однією з підстав цього є відсутність сталої, цілісної та деталізованої концепції судового розгляду в структурі господарського процесу. Визначення сутності відповідної діяльності, з'ясування її структури, встановлення співвідношення з іншими елементами процесу має стати основою нормативної регламентації оптимальної моделі судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однак доктрина господарського процесу відтворює досить суперечливі підходи до пояснення судового розгляду. Не можна заперечити наявність ґрунтовних досліджень, присвячених дії принципів, порядку проведення судового засідання, розпорядженню диспозитивними правами, доказовій діяльності, фіксуванню та іншим важливим сторонам процесуальної діяльності на етапі судового розгляду. Зокрема, слід назвати ґрунтовні праці С. Ф. Афанасьєва,

С. Ф. Демченка, Г. В. Дуднікової, А. О. Латкіна, Д. М. Притики, Г. П. Тимченка, О. П. Чудаєвої та багатьох інших авторів. Водночас існують і непомічені проблеми, значна частина яких перебуває в площині процесуальної форми судового розгляду. Так, актуальністю та недостатністю теоретичного обґрунтування відзначаються такі питання: визначення поняття судового розгляду; з'ясування істотних рис судового засідання та інших процесуальних форм розгляду справи, їх порівняльний аналіз; процесуальна форма окремих судових процедур судового розгляду тощо.

Тому метою цієї статті є з'ясування місця в структурі господарського процесу та завдань судового розгляду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно в науці судовий розгляд кваліфікується як стадія процесу [3, с. 159]. Зважаючи на значення та обсяг судового розгляду, такі твердження не викликають сумніву. Однак вважаємо, що місце судового розгляду в структурі господарського процесу має визначатися більш зважено, з урахуванням співвідношення з іншими складовими частинами. Так, самостійність таких частин процесу, як порушення справи (провадження), підготовка справи до розгляду не отримує однозначної оцінки.

Справедливим видається твердження А. О. Латкіна про те, що підготовка справи до судового розгляду в суді першої інстанції та перегляд справи в суді касаційної інстанції – це поняття різного рівня узагальнення [8, с. 59]. Конструктивна позиція реалізована окремими авторами на підставі ідеї правозастосувальних циклів. Наприклад, Г. О. Жилін у відношенні до касаційного провадження стверджує, що розгляд (поряд із порушенням та підготовкою) є самостійною стадією провадження (курсив – *Є. Т.*) [6, с. 5]. У вітчизняній науці ця позиція послідовно висвітлена Г. П. Тимченком. Такий підхід вважаємо більш об'єктивним.

Однак із мотивів, викладених вище, на нашу думку, означену ідею слід довести до послідовної та логічної структури процесу. З урахуванням необхідності одноставного тлумачення процесуальних термінів, системної взаємодії складових частин, балансу та пропорційності виокремлення структурних елементів, вважаємо, що судовий розгляд має визнаватися відокремленим етапом стадії господарського процесу. У такому випадку нами досліджується розгляд справи в суді першої інстанції, однак цей висновок стосується й стадій перегляду. Тому ми приєднуємося до позиції А. О. Латкіна в тому, що розгляд справи в суді першої інстанції (судовий розгляд) – це етап стадії провадження в суді першої інстанції (йдеться про арбітражне судочинство) [8, с. 60]. Цей етап наявний в будь-якій стадії, однак саме судовий розгляд в суді першої інстанції володіє підвищеним значенням, виконує важливе процесуальне навантаження, є базовою моделлю для інших стадій.

Безсумнівна взаємна залежність та взаємна обумовленість судового розгляду та вирішення справи свідчить про наявність тісних зв'язків між цими етапами та їхнє об'єднання в цілісне утворення – стадію господарського процесу. Утім зв'язки аналогічного характеру притаманні й взаємодії з іншими етапами: порушення справи та підготовки до розгляду.

Окреслюючи межі етапу судового розгляду, вважаємо, що він має бути відділений від вирішення справи, що послідовно має знайти відображення в нормативному регулюванні та доктринальних положеннях. Таке твердження ґрунтується на порядку

взаємодії етапів логічної послідовності у вирішенні спору як будь-якого завдання, що передбачає спочатку дослідження (розгляд), а потім власне вирішення.

Певні аргументи для розмежування етапів розгляду й вирішення містяться в науковій літературі. Так, А. О. Латкін зауважує, що в процесі (йдеться про арбітражний процес) спостерігається значна кількісна перевага операцій зі збору інформації на противагу незначній кількості операцій з аналізу інформації та прийняття рішення – усього два під етапу (судові дебати та винесення рішення). Погодимося із цим частково. На нашу думку, ідеться про значну кількісну противагу тільки у формальній регламентації, оскільки змістовна логічна діяльність з аналізу інформації та прийняття рішення відповідає фактичній діяльності зі збору інформації, однак процесуальною формою значною мірою не регламентується.

Зберігає актуальність твердження Є. В. Васьковського про те, що суд здійснює свої процесуальні права та обов'язки двома способами: або висловлюючи судження, або вчиняючи ті чи інші фактичні дії. У першому випадку діяльність суду логічна: він будує судження, тобто робить логічні висновки з норм об'єктивного права та фактичних обставин. У другому випадку його діяльність фактична [4, с. 182].

Також вчені говорять про те, що поняття «розгляд» є процесуальним, а «вирішення» має матеріально-правовий підтекст [8, с. 86].

Г. П. Тимченко проводить розмежування між розглядом та вирішенням справи з допомогою кількох характерних ознак (динаміка й статика, а також специфіка діяльності щодо застосування норм права) [10, с. 175].

Крім того, за своєю сутністю діяльність із приводу розгляду справи та з приводу її вирішення якісно різняться. Якщо на етапі розгляду переважає фактична діяльність, спрямована на отримання інформації, то на етапі вирішення основне місце займає логічна діяльність з обробки наявної інформації, співставлення з правовими нормами та формування кінцевих висновків щодо спірних питань. Різняться суб'єкти розгляду й вирішення: на етапі розгляду наявна взаємодія суду, осіб, що беруть участь у справі, та інших суб'єктів процесу; етап вирішення охоплює виключно діяльність суду.

Тому ми вважаємо, що судовий розгляд та вирішення справи складають два відокремлені етапи стадії розгляду справи в суді першої інстанції. У свою чергу сутнісні особливості кожного виду діяльності вимагають відображення в процесуальній формі судового розгляду й вирішення справи. Визначення місця судового розгляду як окремого етапу стадії господарського процесу є основою розбудови концепції процесуальної форми судового розгляду з огляду на ідентифікацію в системі процесуальної дійсності.

У науці йдеться про центральне, основне значення судового розгляду, повну реалізацію прав учасників та принципів судочинства. Розгляд і розв'язання справи в судовому засіданні є основною, центральною стадією господарського процесу. Її значення полягає насамперед у тому, що саме під час розгляду справи в судовому засіданні здійснюється реалізація основного завдання господарського суду – захист прав і законних інтересів організацій і громадян-підприємців, що охороняються [9, с. 270]. Автори одного з фундаментальних підручників із господарського процесу стверджують, що судовий розгляд – одна з найважливіших стадій господарсько-

го процесу, у ході якої здійснюється розгляд і вирішення справи по суті, тобто перевіряється законність та обґрунтованість вимог позивача та заперечень відповідача, а також третіх осіб на підставі досліджених у судовому засіданні наданих сторонами та третіми особами, а також витребуваних судом доказів [11, с. 205].

Підтримуючи справедливість наукових висновків, звернемося до витоків такого становища, які, на нашу думку, обумовлені функціональним призначенням судового розгляду.

Більшість авторів не акцентує на функціональному призначенні, цільових установках, завданнях судового розгляду. На тлі розгорнутої та широко мотивованої дискусії про завдання стадії підготовки справи до розгляду це уявляється дещо дивним. Однак деякі автори надають відповідну характеристику судового розгляду. Так, С. В. Васильєв говорить про цільову установку на своєчасний розгляд і вирішення спору по суті на стадії судового розгляду [3, с. 159]. Д. М. Притика вказує на здійснення реалізації основного завдання господарського суду – захисту прав і законних інтересів організацій і громадян-підприємців, що охороняються [9, с. 263].

У спеціальних дослідженнях називаються такі специфічні завдання стадії судового розгляду справи:

- а) вірне встановлення фактичних обставин справи;
- б) точне застосування норм чинного законодавства;
- в) винесення законного й обґрунтованого рішення;
- г) усунення судових помилок, допущених на попередніх стадіях [12, с. 7];

Інші автори говорять про своєчасні й справедливі розгляд і вирішення справи в порядку, передбаченому процесуальним кодексом, а також забезпечення судом умов для максимально повної реалізації учасниками справи своїх процесуальних прав та обов'язків [10, с. 174].

Своєрідний підхід обґрунтовується Г. О. Жилінім, який вважає, що неухильне дотримання встановленого законом порядку послідовного здійснення необхідних процесуальних дій передбачає реалізацію загальних для усього судочинства завдань та цілей вже в суді першої інстанції під час вирішення справи по суті, що означає повний збіг із ними загальних завдань і цілей стадії судового розгляду [6, с. 12]. Водночас вчений зазначає, що сама стадія складається із кількох відносно самостійних етапів процесуальної діяльності, що послідовно здійснюється судом та іншими суб'єктами процесу. Кожен із них призначений для реалізації специфічних процесуальних цілей, які є окремими проміжними у відношенні до загальних завдань і цілей названої стадії [6, с. 56].

Заслуговують на увагу дослідження судового розгляду в інших галузевих процесуальних науках. Так, певні результати щодо завдань судового розгляду висвітлені наукою кримінального процесуального права. В одному з підручників йдеться про те, що основним завданням судового розгляду є правильне (законне, обґрунтоване, справедливе) вирішення справи по суті [2, с. 415]. В іншій праці зазначається, що завдання судового розгляду в суді першої інстанції збігаються із завданнями правосуддя та полягають у вирішенні справи по суті шляхом дослідження обставин цієї справи, вірної кваліфікації цієї справи та винесення законного, обґрунтованого й справедливого рішення в справі [7, с. 260].

Огляд наукових позицій говорить про недоцільність виокремлення мети (цілі) судового розгляду, як і інших етапів стадії. Адже конструювання певних характеристик, що визначають спрямованість процесуальної діяльності, має відбуватися з урахуванням системності процесуальних відносин, місця й ролі окремої частини процесу. Ототожнення цілей (мети) судового розгляду із цілями (метою) господарського судочинства не є конструктивним шляхом з огляду на нівелювання специфічних якостей судового розгляду, змішування цілого та його частини. Усі стадії (етапи) безпосередньо спрямовані на реалізацію цілей господарського судочинства, в іншому випадку їх існування є невиправданим. Не є правильним шлях з'ясування завдань кожної окремої частини судового розгляду. Недосконалість позиції з'являється ще в момент підміни поняття «судовий розгляд» поняттям «судове засідання», адже вони не є тотожними, а їх поділ на частини істотно відрізняється.

Справедливим вважаємо зауваження О. П. Чудаєвої про те, що «виокремлені таким чином завдання не дозволяють виявити сутнісну специфіку стадії судового розгляду» [12, с. 13]. Доречно звернути увагу на те, що С. Л. Дегтярев, досліджуючи завдання цивільного судочинства та судової влади, пропонує власну класифікацію, у якій не виокремлює завдань окремих стадій (етапів) процесу [5, с. 65–67]. Тому сутність судового розгляду (як і інших етапів стадії), на нашу думку, варто пояснювати через специфіку його функціонального призначення в загальній системі елементів процесу. Усі елементи спрямовані на реалізацію цілей і завдань господарського процесу, але кожна із складових частин – у своєрідний спосіб. Роль, що виконується відповідним процесуальним етапом, відображає його функціональне призначення. Отже, замість ідеальних орієнтирів (цілі та мета) ми пропонуємо спиратися на інструментальні характеристики діяльності, для яких притаманна категорія «завдання».

Звертаючись до специфіки судового розгляду насамперед слід відзначити діяльність щодо встановлення фактичних обставин справи. Вірним є висловлене в науці твердження про те, що для судового розгляду характерною є діяльність із дослідження засобів доказування [12, с. 14]. Однак вважаємо, що таке завдання, як встановлення обставин справи (фактів), вирішується на етапі вирішення справи, адже тільки судовим рішенням факти відносяться до встановлених. З іншого боку, процесуальна діяльність щодо обставин справи має місце і на попередніх етапах, і під час перегляду прийнятих рішень. На це спрямоване уточнення позовних вимог, встановлення предмета доказування, достатності й відносності доказів, перевірка рішення з огляду на відповідність фактичним обставинам справи тощо. Доказова діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі, не обмежується етапом судового розгляду, хоча й представлена на цій стадії в найбільш концентрованому вигляді. Для етапу розгляду в суді першої інстанції характерним є спосіб діяльності зі з'ясування обставин справи – дослідження засобів доказування.

Інша ситуація має місце під час перевірки судових рішень. Апеляційна, касаційна та інші стадії перегляду також проходять етап розгляду справи, однак його змістовне наповнення істотно відрізняється. Так, касаційний перегляд, перегляд справи Верховним Судом України взагалі не передбачають діяльності з дослідження доказів і встановлення фактичних обставин справи. Апеляційному перегляду й перегляду

у зв'язку з нововиявленими обставинами притаманна обмежена доказова діяльність. Однак на будь-якій стадії під час розгляду справи здійснюється перевірка відповідності позицій сторін фактичним обставинам справи й правовим нормам. Отже, судовий розгляд як етап будь-якої стадії господарського процесу має своїм функціональним призначенням перевірку відповідності вимог і заперечень сторін фактичним обставинам справи й правовим нормам.

Водночас специфіка стадії розгляду в суді першої інстанції значною мірою відображається на функціональному призначенні її основного етапу. Адже саме в суді першої інстанції відбувається встановлення фактичних обставин справи, відповідно, усі етапи цієї стадії спрямовані на виконання відповідної мети. Тому важливе значення для характеристики функціонального призначення етапу судового розгляду у суді першої інстанції має спрямованість процесуальної діяльності на з'ясування фактичних обставин справи шляхом дослідження засобів доказування.

Висновки. Таким чином, завдання, у яких відображається функціональне призначення етапу судового розгляду справи в суді першої інстанції, представляються нам такими:

- з'ясування фактичних обставин справи шляхом дослідження засобів доказування;
- перевірка відповідності вимог і заперечень сторін фактичним обставинам справи й правовим нормам.

На нашу думку, саме зазначені завдання достатньо ідентифікують функціональне призначення судового розгляду як складової стадії розгляду справи в суді першої інстанції, визначають його якісну своєрідність. Інші завдання, запропоновані в науці, ми не вважаємо такими, що заслуговують на виокремлення з огляду на їх охоплення двома зазначеними пунктами або реалізацію на наступному етапі (вирішення справи).

Список літератури:

1. Арбитражный процесс / под ред. М. К. Треушникова. – М., 2003. – 497 с.
2. Вандышев В. В. Уголовный процесс. Общая и Особенная части : [учебник для юридических вузов и факультетов] / В. В. Вандышев. – М. : Контракт, 2010. – 720 с.
3. Васильев С. В. Хозяйственное судопроизводство Украины : [учебное пособие] / С. В. Васильев. – Х. : Эспада, 2002. – 368 с.
4. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е.В. Васьковский ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 566 с.
5. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве : теоретико-прикладные проблемы / С. Л. Дегтярев. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 376 с.
6. Жилин Г. А. Подготовка гражданских дел к рассмотрению в суде кассационной инстанции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Г. А. Жилин ; СЮИ. – Екатеринбург, 1991. – 16 с.
7. Качалов В. И. Уголовно-процессуальное право : [учебное пособие для студентов и преподавателей юридических вузов и факультетов] / В. И. Качалов, О. В. Качалова. – М. : МГИУ, 2007. – 388 с.
8. Латкин А. А. Процессуальная форма разрешения дел в арбитражном суде первой инстанции : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / А. А. Латкин ; Самарский государственный университет. – Самара, 2003. – 192 с.
9. Притика Д. М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Д. М. Притика ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 466 с.
10. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03, 12.00.07 / Г. П. Тимченко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2012. – 422 с.

11. Господарське процесуальне право : [підручник] / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, Т. В. Степанова та ін. – Х. : Одіссей, 2011. – 400 с.

12. Чудаева О. П. Реализация задач гражданского судопроизводства в стадии судебного разбирательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / О. П. Чудаева ; Московский государственный университет. – М., 2009. – 29 с.

Талыкин Е. А. Место судебного рассмотрения в структуре хозяйственного процесса и его задания / Е. А. Талыкин // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2014. – Т. 27 (66). – № 3. – С. 93-99.

Статья посвящена исследованию места судебного рассмотрения в структуре хозяйственного процесса, а также его задач. На основании анализа правовых норм и доктринальных подходов обосновывается вывод о целесообразности квалификации судебного рассмотрения в качестве этапа стадии рассмотрения в суде первой инстанции. Выделяются основные задачи судебного рассмотрения, которыми называются выяснение фактических обстоятельств дела путем исследования средств доказывания и проверка соответствия требований и возражений сторон фактическим обстоятельствам дела и правовым нормам.

Ключевые слова: судебное рассмотрение, стадия, этап, фактические обстоятельства, доказывание.

PLACE OF JUDICIAL REVIEW IN STRUCTURE OF ECONOMIC PROCESS AND ITS TASK

Talykin E. A.

*East-Ukrainian National University named after Volodymir Dal',
Lugansk, Ukraine*

Article is devoted to research of a place of judicial review in structure of economic process and also its tasks. On the basis of the analysis of rules of law and doctrinal approaches the conclusion about expediency of qualification of judicial review as a stage of a stage of consideration locates in court of the first instance. The main objectives of judicial review which are called clarification of the actual facts of the case by research of evidentiary facts and check of compliance of requirements and objections of the parties to the actual facts of the case and rules of law are allocated.

Objectives, which reflect the functionality stage trial at first instance, appear to us as follows: ascertain the facts of the case by examining of evidence; verify the compliance requirements and objections factual circumstances and legal requirements.

In our opinion, these tasks sufficiently identify functionality as part of the trial stage of the proceedings at first instance, determine its qualitative features. Other tasks proposed in science, does not appear to us as being worthy of isolation, because of their coverage of the two specified points or implementation of the next phase (solution of the case).

Key words: judicial review, stage, actual circumstances, proof.